

ד"ר ברוך כהנא

ואף על פי כן – זכויות!

(תשובה להשגות)

שמחתי לקרוא את מאמרו המפורט של הרב עזריאל אריאל שנכתב בעקבות מאמרי. וזאת, בין היתר, משום שלמרות המחלוקת יש קרבה רעיונית רבה בין העמדות שהצגנו. נקודות ההסכמה הן רבות, ואציין כמה מהן: שנינו מסכימים על כך ש"שיח החובות" בטהרתו אינו מספיק לניהול חברה בת זמננו, ושהוא צופן בתוכו סכנות פסיכולוגיות רבות. שנינו מסכימים גם על כך ש"שיח הזכויות" – בגרסתו הקיצונית שהשתררה בעשורים האחרונים – היא הרסנית ומסוכנת. ושנינו מסכימים לכך שצריך למצוא את האיזון הנאות בין העמדות הקיצוניות האלה.

ההסכמה על הצורך באיזון עונה, לדעתי, על חלק חשוב מהערותיו של הרב למאמרי. למשל, גם אני, כמוהו, אינני מקבל את "האינטואיציה הבוסרית של התינוק כתורה למשה מסיני" (כלשונו של הרב אריאל).¹ אדרבה, הדגשתי שתודעתו של התינוק משקפת את תביעות נשמתו בצורה עמומה ומעורפלת, וחובתנו החינוכית היא לפתח את התחושה הזו להבנה בוגרת ומפותחת של זכויותיו – ושל מגבלותיהן. טענתי רק שהדרך לעשות זאת אינה לדכא את התחושה הטבעית, אלא לכבד אותה ולצמצם אותה בהדרגה – הוויכוח עם הרב אריאל הוא על הדרך לעשות זאת. לדעתו, על ידי מושג "האדם הראוי", ולדעתי על ידי ההבחנה בין זכות אינסופית ליכולת מימוש מוגבלת. לדעת הרב אריאל, מושג "האדם הראוי לטוב" (וכן ה"ראויות") יכול להציע את האיזון המבוקש. מדוע אני מתקשה לקבל את ההצעה? משום שבדיוק כפי

1. אגע בקצרה גם בשאלה הפרשנית עצמה: הרב אריאל טוען ש"אין כל הכרח לפרש את תודעתו העמומה והבוסרית של התינוק דווקא כתודעה של 'זכות'. לא כל תחושת מצוקה מצורך שאינו מסופק היא תודעה של עוול, קיפוח או אי צדק. זה נכון שאי ההשלמה עם סבל או גורל אכזר מבטאת הכרה בכך שראוי ונכון שיהיה אחרת; אבל זה לא חייב להתפרש כתודעה של עוול במובנו החמור". לעניות דעתי, אם מושג ה"ראוי" תלוי ברצונו הטוב של מישהו, אין בכלל ספק שהוא אינו משקף את תודעתו של התינוק. לדעתי התבוננות מדויקת בהתנהגותו של התינוק אינה מאפשרת את הבנתה כביטוי למצוקה פיזית בלבד ואכמ"ל.

שכותב הרב, מושג ה"ראוי" הוא "רך וגמיש" – ולעניות דעתי, הוא רך מדי. מכיוון שבתגובה קצרה לא אוכל לנתח בפירוט את המקורות שהובאו בתגובה, אסתפק בתיאור העיקרון הבסיסי, ולפיו אפשר לנתח את המקורות האלה. אכן, כפי שמרחיב הרב במאמרו, "ראוי" ללכת לנחם חבר באבלו, "ראוי" להציע טרמפ לעומד בצד הדרך. אבל אין שום חובה לעשות זאת, משום שאיננו סבורים שיש למבקש הטרמפ "זכות טבעית" שמישהו יסיע אותו, וגם לאבל אין "זכות טבעית" שינחמוהו. מושג ה"ראוי" אכן מצליח לתאר היטב מצבים כאלה. אלא שיש דברים שבהם אי אפשר להסתפק במושג ה"ראוי", ועלינו להשתמש במושג "הזכות הטבעית". אם נשמע שמישהו "התייבש" בטרמפים, נצטער – אבל לא נחוש שקלון מכסה את פנינו לנוכח הנעשה בחברתנו. לעומת זאת, עניים המחטטים בזבל מעלים דוק של בושה על פני כולנו. רובנו חשים שאסור – פשוט אסור – שדברים כאלה יקרו בחברתנו. איננו מאמינים שמניעת מצבים כאלה אמורה להיות תלויה ברצונו הטוב של מישהו. איך נסביר את ההבדל בין המצבים, אם לא נניח שיש לכל אדם זכות גמורה לחיים מכובדים – זכות הנובעת מעצם היותו אדם, נברא בצלם?

הרב אריאל מכניס אותנו למכונתו של זוג השרוי בוויכוח סוער. לטענתו, אם כל אחד מהם יתבע את "זכותו" על המכונת, אין מנוס ממאבק כוחני והרסני, לעומת הטענה המקבילה ש"ראוי" שצד זה או אחר יקבל את המכונת. לדעתי, הטענה הזו תופסת אך ורק כשחושבים במונחים של "הכול או לא כלום". במושגים שהצעת, שני בני הזוג יכירו בכך שלשניהם זכות מלאה להשתמש במכונת, והוויכוח יהיה על שאלת מימוש הזכות: מה לעשות, והמשאבים המוגבלים מאפשרים רק לאחד מהם לממש את זכותו? אדרבה. מכיוון שמושג ה"ראוי" תלוי ברצונו הטוב של צד זה או אחר, אפשר לדמין את השפעתו האפשרית על הוויכוח: נניח שהאישה מסבירה באריכות מדוע ראוי שהמכונת תעבור, כרגע, לשימושה – ובעלה פשוט יתעלם מדבריה. "בכלל לא הקשבת לי!" תזעם האישה. "נכון", עונה האיש. "אבל האם יש לך זכות טבעית לתבוע ממני הקשבה? קראתי בספר מאמרים חשוב שבכלל אין דבר כזה, זכויות טבעיות. ומה עוד שההקשבה גם אינה מוזכרת בפירוש בכתובה". ייתכן גם שיוסיף: "נכון, 'ראוי' שאקשיב לך – אבל ההכרה בכך שאת ראוי לקבל את המכונת אינה מטילה עלי שום חובה להתחשב בכך. התנהגותי תלויה לגמרי ברצוני הטוב" (אניח לקורא לדמין את המשך השיחה...).

לזה אני מכוון באומרי שמושג ה"ראוי" הוא רך מדי. לא הייתי רוצה להשאיר את גורל העניים תלוי ברצונם הטוב של מדושני העונג. לפיכך, אני מעדיף את

ההגדרה הדינמית שהצעתי במאמרי, וטוען שמקור כל הזכויות כולן נמצא
בנשמתנו האינסופית, ולכן זכויותינו הן בעצמן אינסופיות. מכיון שאף חברה
אינה יכולה לספק זכויות אינסופיות לכול, מימושן של הזכויות האלה חייב
להיות תלוי בהסכמה חברתית רחבה, ויהיה נתון בכל רגע לדיון ציבורי-תרבותי
מעמיק (מודל כזה מתקיים היום בכמה תחומים מוגבלים. הדיון על סל
התרופות הוא דוגמה מובהקת לתפיסה שאני מציע). דיון כזה, הייתי רוצה
להאמין, יתבסס על הכרה מלאה בזכותו של כל הנברא בצלם אלהים לחיים
המכבדים את צלם האל שבו.

